

ZO'RAVONLIK JINOYATLARINING BIOLOGIK, PSIXOLOGIK VA IJTIMOII OMILLARI.

Ibragimova Shahnoza Gapparovna
Qo'qon davlat universiteti
"Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
Gmail: shahnozaqdpi@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zo'ra vonlik jinoyatlarining tasnifi, ularning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi biologik, psixologik hamda ijtimoiy omillar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, zo'ra vonlik sodir etuvchi shaxslarning psixologik portreti, ularning xulq-atvor xususiyatlari, agressivlik darajasi va motivatsion omillari yoritiladi. Maqolada oilaviy muhit, ijtimoiy tengsizlik, ruhiy buzilishlar va salbiy ijtimoiy ta'sirlarning jinoyatchilik shakllanishidagi o'rni alohida ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, zo'ra vonlik jinoyatlarining oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar, psixologik-pedagogik yondashuvlar hamda huquqiy mexanizmlar yuzasidan taklif va tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari zo'ra vonlik jinoyatchiligini kamaytirish va jamiyatda xavfsiz ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: zo'ra vonlik jinoyatlari, jinoyatchi shaxsi, kriminal psixologiya, agressiv xulq-atvor, biologik omillar, psixologik omillar, ijtimoiy omillar, jinoyatchilik sabablari, profilaktika, deviant xulq, ijtimoiy muhit, huquqbuzarlik, psixologik portret, kriminologiya, jinoyatlarning oldini olish.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется классификация насильственных преступлений, а также биологические, психологические и социальные факторы, влияющие на их возникновение. Также освещается психологический портрет лиц, совершающих насилие, их поведенческие особенности, уровень агрессивности и мотивационные факторы. В статье отдельно рассматривается роль семейной среды, социального неравенства, психических расстройств и негативных социальных влияний в формировании преступности. Кроме того, будут даны предложения и рекомендации по профилактическим мерам, психолого-педагогическим подходам и правовым механизмам, направленным на предупреждение насильственных преступлений. Результаты исследования способствуют снижению насильственной преступности и формированию безопасной социальной среды в обществе.

Ключевые слова: насильственные преступления, личность преступника, криминальная психология, агрессивное поведение, биологические факторы, психологические факторы, социальные факторы, причины преступности, профилактика, девиантное поведение, социальная среда, правонарушение, психологический портрет, криминология, профилактика преступлений.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the classification of violent crimes and the biological, psychological, and social factors

influencing their origin. It also highlights the psychological portrait of perpetrators of violence, their behavioral characteristics, level of aggression, and motivational factors. The article separately examines the role of the family environment, social inequality, mental disorders, and negative social influences in the formation of crime. In addition, proposals and recommendations will be provided on preventive measures, psychological and pedagogical approaches, and legal mechanisms aimed at preventing violent crimes. The research findings contribute to reducing violent crime and fostering a safe social environment in society.

Keywords: violent crimes, criminal personality, criminal psychology, aggressive behavior, biological factors, psychological factors, social factors, causes of crime, prevention, deviant behavior, social environment, delinquency, psychological portrait, criminology, crime prevention.

Zo'ravonlik jinoyatlari — insoniyat jamiyatining eng qadimiy va eng og'ir muammolaridan biri bo'lib, bugungi kunda ham butun dunyoda dolzarb ahamiyatini saqlab kelmoqda. Qotillik, tan jarohati yetkazish, zo'rlik, oilaviy zo'ravonlik va terrorchilik kabi jinoyatlar nafaqat jabrlanuvchilarga, balki butun jamiyatga chuqur psixologik va ijtimoiy zarar yetkazadi. Zo'ravonlik jinoyatini tushunish va oldini olish uchun uning sabablarini chuqur o'rganish zarur. Nima uchun ba'zi insonlar boshqalarga zarar yetkazishga tayyor bo'ladi? Bu savolga javob berish uchun biologiya, psixologiya va sotsiologiya fanlarining birgalikdagi yondashuvlari kerak bo'ladi. Jinoyat psixologiyasi aynan shu maqsadda — zo'ravonlik xulq-atvorining ildizlarini izlab topib, profilaktik choralar ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

Zo'ravonlik jinoyatlari — boshqa shaxsga jismoniy, ruhiy yoki jinsiy zarar yetkazish orqali sodir etiladigan qonunbuzarliklarning keng turkumini o'z ichiga oladi. Psixologik nuqtai nazardan zo'ravonlik — boshqa shaxsni nazorat qilish, jazolash yoki o'z manfaatlarini majburlab amalga oshirish maqsadida qo'llaniladigan kuch ishlatish aktidir.

Zo'ravonlik jinoyatlarining asosiy turlari:

- Jismoniy zo'ravonlik — qotillik, og'ir tan jarohati yetkazish, kaltaklash, jismoniy hujum
- Jinsiy zo'ravonlik — zo'rlik, jinsiy ta'qib, voyaga yetmaganlar ustidan jinoyat
- Oilaviy zo'ravonlik — er-xotin, ota-ona va bolalar o'rtasida sodir etiladigan zo'ravonlik
- Psixologik zo'ravonlik — haqorat, tahdid, qo'rqitish, nazorat orqali ruhiy zarar yetkazish
- Guruhiy zo'ravonlik — gangsterlik, terrorchilik, etnik va siyosiy zo'ravonlik

Psixologlar zo'ravonlikni maqsadiga ko'ra ham tasniflaydilar: instrumental zo'ravonlik (biron maqsadga erishish vositasi sifatida) va ekspressiv zo'ravonlik (his-tuyg'ularni ifodalash, g'azab va nafratan chiqish). Birinchisida jinoyatchi sovuqqonlik bilan hisob-kitob qilsa, ikkinchisida hissiy holatning nazoratdan chiqishi kuzatiladi.

Zo'ravonlik xulq-atvorining biologik asoslarini o'rganish 19-asrdan boshlangan. Italiyalik kriminolog Chezare Lombrozo «tug'ma jinoyatchi» nazariyasini ilgari surgan bo'lsa-da, keyingi tadqiqotlar bu g'oyani rad etdi. Biroq biologik omillarning zo'ravonlikka ta'siri butunlay inkor etilmaydi — ular odatda muhit bilan birgalikda ta'sir ko'rsatadi.

Zo'ravonlikka ta'sir etuvchi biologik omillar:

- Neyrotransmitterlar — serotonin darajasining pasayishi impulsiv zo'ravonlik xavfini oshiradi; dopamin tizimining buzilishi agressiv xulq-atvorga olib kelishi mumkin
- Prefrontal korteks — miya oldingi bo'lagining zaifligi impulsni nazorat qilish va oqibatlarini baholash qobiliyatini pasaytiradi
- Testosteron — bu gormoning yuqori darajasi agressivlikka moyillikni oshirishi mumkin, lekin bu aloqa sodda emas
- Genetik omillar — egizaklar tadqiqotlari agressivlikning qisman irsiy ekanligini ko'rsatadi, lekin genlar muqarrar emas
- Miya shikastlari — bosh miya travmasi, ayniqsa frontal bo'lakda, impulsiv zo'ravonlik xavfini sezilarli oshirishi mumkin

Muhim ta'kidlash lozimki, biologik omillar zo'ravonlikni muqarrar qilmaydi. «Diathesis-stress» modeli bo'yicha biologik moyillik faqat noqulay muhit sharoitida zo'ravonlikka olib keladi. Ya'ni biologiya va muhit birgalikda ta'sir etadi — bu zamonaviy jinoyat psixologiyasida keng e'tirof etilgan holat. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlik jinoyatchilarining aksariyati o'z bolaliklari davomida zo'ravonlik, e'tiborsizlik yoki suiiste'mollikni boshidan kechirgan. Bolalarda kuzatiladigan zo'ravonlik — ko'pincha zo'ravonlikni o'rganish, emotsional tartibga solishni egallamaslik va xavfli muhitga moslashishning natijasidir.

Zo'ravonlikka olib keluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar:

- Bolalardagi zo'ravonlik tajribasi — «zo'ravonlikning avlodlararo uzatilishi»: zo'ravonlikda voyaga yetganlar zo'ravon bo'lib qolishi ehtimoli yuqori
- Ijtimoiy o'rganish (Albert Bandura) — bolalar atrofida qiladigan zo'ravonlikni kuzatib, uni xulq-atvor modeli sifatida o'zlashtirib oladi
- Psixologik travma va PTSR — o'tkir travmatik tajribalar hissiy tartibsizlikka, giperviyatorlikka va impulsiv zo'ravonlikka zamin yaratadi
- Kambag'allik va ijtimoiy marginalizatsiya — iqtisodiy qiyinchilik, ijtimoiy chiqarib tashlash va umidsizlik zo'ravonlikka moyillikni oshiradi
- Tengdoshlar ta'siri va gang madaniyati — yoshlarda zo'ravon guruhlar bilan uyushish zo'ravon xulq-atvorni normallashtirib yuboradi

Amerikalik psixolog John Bowlby ishlab chiqqan «bogling nazariyasi» (attachment theory) ga ko'ra, chaqaloqlik davrida ota-ona bilan barqaror emotsional aloqaning yo'qligi shaxsning keyinchalik munosabatlarda zo'ravonlik ishlatishiga psixologik asos bo'lib qolishi mumkin. Barqaror bogling shakllanmagan bolalar boshqalarga ishonch, hamdardlik va emotsional bog'liqlikni o'zlashtirib ulgurmaydi.

Psixologik portret tuzish — jinoyat psixologiyasining muhim amaliy vositalaridan biri. Zo'ravonlik jinoyatchilarida umumiy psixologik xususiyatlar mavjud

bo'lsa-da, har bir shaxs o'ziga xos bo'lib, stereotipik yondashuvdan qochish zarur. Biroq ilmiy tadqiqotlar bir qator tipik psixologik xususiyatlarni aniqlagan.

Zo'ravonlik jinoyatchilarida ko'p uchraydigan psixologik xususiyatlar:

- Impulsivlik va past o'z-o'zini nazorat qilish — harakatlar oqibatlarini baholamasdan, darhol reaksiya bilan harakat qilish tendensiyasi
- Empatiyaning pasayishi — boshqalarning og'rig'ini his qila olmaslik; bu xususiyat zo'ravonlikka psixologik to'siqni olib tashlaydi
- Shaxsiyat buzilishlari — antisosial shaxsiyat buzilishi (ASPD) va narsistik shaxsiyat buzilishi zo'ravonlik jinoyatchilarida ko'proq uchraydi
- Noxush kognitiv sxemalar — «dunyo xavfli», «kuch — yagona til», «zaif bo'lsang yutqazasan» kabi noto'g'ri e'tiqodlar
- Giyohvandlik va alkogolizm — spirt va narkotik moddalar impulsiv zo'ravonlik xavfini keskin oshiradi; zo'ravonlik jinoyatlarining 40-60% alkogol ta'sirida sodir etiladi

Psixopat shaxsiyat alohida o'rin tutadi: hissiyot yuzakiligi, manipulyatsiyaga moyillik, vijdon va aybdorlik tuyg'usining yo'qligi — bu xususiyatlar sovuqqon, hisob-kitob bilan sodir etiladigan zo'ravonlikning psixologik zaminini tashkil etadi. Biroq barcha psixopatlar jinoyatchi emas va barcha zo'ravonlik jinoyatchilari psixopat emas — bu farqni ilmiy jihatdan aniq tushunish muhim.

Zo'ravonlik jinoyatlarining oldini olish — jazo choralaridan ko'ra samaraliroq va insonparvarli yondashuv sifatida tan olinmoqda. Psixologiya fani profilaktikaning turli darajalarida — individual, oilaviy va jamiyat darajasida — samarali dasturlar ishlab chiqib, amaliyotda sinab ko'rgan.

Psixologik profilaktika usullari va dasturlari:

- Erta bolalik aralashuvi — xavfli oilalarda ota-onani qo'llab-quvvatlash, bolalar rivojlanishini kuzatish va sog'lom bog'liqlikni mustahkamlash dasturlari
- Kognitiv-xulqaviy terapiya (KXT) — noto'g'ri fikrlash sxemalarini o'zgartirish, hissiy tartibga solishni o'rgatish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish
- G'azabni boshqarish treninglari — agressiya reaksiyalarini tanish va nazorat qilishni o'rgatuvchi maxsus psixologik dasturlar
- Reabilitatsiya dasturlari — mahkumlar uchun psixologik yordam, travmani davolash va qayta ijtimoiylashishga tayyorlash
- Maktab va mahalla dasturlari — ziddiyatni tinch hal etish, empatiyani rivojlantirish va bullying (ta'qib)ni oldini olish bo'yicha yoshlarga mo'ljallangan treninglar

O'zbekistonda zo'ravonlik jinoyatlarining oldini olishda mahalla tizimi, prokuratura va psixologik xizmatlarning hamkorligi muhim rol o'ynaydi. Oilaviy zo'ravonlikka qarshi qonunchilik mustahkamlanib, psixologik yordam markazlari faoliyati kengayib bormoqda. Biroq profilaktik psixologik dasturlarni tizimli ravishda maktablarda joriy etish va xavfli guruhlar bilan ishlashni kuchaytirish talab etiladi.

XULOSA

Zo'ravonlik jinoyatlari — bir sababga emas, balki biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab o'zaro ta'siriga bog'liq hodisadir. Hech qanday yagona

nazariya yoki omil zo'ravonlikni to'liq tushuntirib bera olmaydi, shu sababli integrativ yondashuv eng to'g'ri yo'l hisoblanadi.

Biologik omillar — miya tuzilishi, neyrotransmitterlar va genetik moyillik — zo'ravonlik xavfini oshirishi mumkin, lekin ular taqdirni belgilamaydi. Bolalikdagi zo'ravonlik tajribasi, psixologik travma, kambag'allik va noqulay ijtimoiy muhit bu xavfni yanada kuchaytiradi. Jinoyatchi shaxsining psixologik portreti esa impulsivlik, past empatiya va noxush kognitiv sxemalar bilan tavsiflanadi.

Profilaktika nuqtai nazaridan — erta bolalik aralashuvi, kognitiv-xulqaviy terapiya va jamiyat dasturlari — zo'ravonlikning oldini olishda eng samarali vositalar ekanligi dunyo amaliyotida isbotlangan. O'zbekistonda ham ushbu ilmiy yondashuvlarni keng tatbiq etish jamiyatimizni xavfsizroq va baxtliroq qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. — Toshkent, 2023.
2. Xoliqov A.A. Huquqiy psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Vasiliev V.L. Yuridik psixologiya. — Sankt-Peterburg: Piter, 2020.
4. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2019.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2020.
6. Enikeev M.I. Yuridicheskaya psikhologiya. — Moskva: Norma, 2021.
7. Anderson C.A. Media Violence and Aggression. — Washington: APA Press, 2019.

